

AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN MEDİNE TARİHİNE DÂİR BİRTAKIM YENİ BULGULAR*

NURETTİN GEMİCİ

PROF. DR.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÖMER FARUK CAN

ARŞ. GÖR.

SAKARYA Ü. FEN EDEBİYAT F. TARİH BÖLÜMÜ

ÖZET

İki "Harem"den ikincisi Medine'yi merkeze alan pek çok tarih kitabı yazılmıştır. Bu tarih kitapları arasında Eyüb Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn*'i ve benzeri eserler Hamidiye devrini (1876-1909) resmetmekte oldukça başarılı olmakla beraber, nihayetinde Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde gerçekleştirilen ve ciddi değişimlere neden olan büyük Mescid-i Nebevî restorasyonu sonrasında ele almaktadırlar. Bu restorasyon öncesini resmeden eserlerin önde gelenlerinden birisi ise Mevlevî şeyhi, şair Aşkı Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı *Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecidiyye bi-Tibi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye* adlı eserdir. *Ta'tîr*, kıymetli olmakla beraber günümüze dek tenkitli bir neşri hâlen yapılmamış, bu sebeple de ilim âleminin nazarından uzak kalmış bir Medine tarihidir. Özellikle 19. yüzyıl Hicaz ve Osmanlı sosyo-kültürel tarihi açısından önemli bilgileri haiz olan son cildi, yazarın şahsî müşahedelerini ihtiva etmesi ve saha araştırmasında elde edilen veriler çerçevesinde kaleme alınması sebebiyle, bu dönem ve bölgeyi çalışan tarihçiler için eseri ayrıca değerli kılmaktadır. Biz bu yazıda, öncelikle Aşkı Mustafa Efendi'nin hayatı ve eserlerini ele aldık. Sonrasında *Ta'tîr*'in en mühim cildi olan üçüncü cildini çeşitli zaviyelerden tahlil ettik. Son olarak ise yazarın Medine tarihine dair eseri *Ta'tîr*'in bugüne kadar haberdar olunmayan Paris ve Kahire nüshalarını inceleyip tanıtmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Aşkı Mustafa Efendi, Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecidiyye bi-Tibi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye, Mevâridü'l-Mecidiyye, Semhudi, Medine, Mescid-i Nebevî, Haremeyn, Sultan Abdülmecid.

SOME NEW FINDINGS
ON THE TARIKH
AL-MADINA OF ASHQI
MUSTAFA EFENDI

ABSTRACT

The second of the two "Harams", i.e. Medina has been a subject of several history books. Among these books, *Mir'ât al-Haramain* of Eyub Sabri Pasha and its similar ones would be very successful in portraying the Hamidian era (1876-1909). Nevertheless, these books are dealing with the post-restoration of al-Masjid al-Nabawi, occurred during the reign of Sultan Abdülmecid (1839-1861), that caused drastic changes. One of the prominent works depicting this great restoration is called *Ta'tîr Arca al-Dawlat al-Majidiyye bi Tib Akhbar Beled Khair al-Bariyye* of Ashqi Mustafa Effendi, a Mawlawi sheikh and poet. Although *Ta'tîr* may be a precious manuscript on the history of Medina, it has not been critically edited yet, therefore, it is not adequately known among historians. Especially, the last volume of the manuscripts, which include significant data on both 19th century Hejaz and Ottoman socio-cultural history, would be considered one of the valuable sources. It contains the author's personal observations and the outcomes of the field research, fulfilled by the author himself. We first discussed the life and works of Ashqi Mustafa Effendi in this article. Then, we provided some details on the content of manuscript's last volume. Ultimately, we strived to review two copies of *Ta'tîr* in the Cairo and Paris libraries that have just recently been identified.

Keywords: Ashki Mustafa Effendi, Ta'tîr Arca al-Dawlat al-Majidiyye bi Tib Akhbar Beled Khair al-Bariyye, al-Mawarid al-Majidiyye fi Tarikh Beled Khair al-Bariyye, Samhudi, Medina, Al-Masjid an-Nabawi, Haramain, Sultan Abdulmecid.

* İ.Ü. BAP Birimince 47981 No'lu proje olarak desteklenmiştir.

Giriş

Klasik şiirin son Osmanlı yüzyılındaki temsilcilerinden Mevlevî şeyhi Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî Efendi'nin (1785/1789-1871/1877) hayat hikâyesi ana hatlarıyla bilinmekle birlikte, doğum ve bilhassa ölüm tarihi gibi bazı en temel bilgilerden mahrumuz. Şair tezkireleri ve tabakat kitaplarının neredeyse hiçbiri Aşkî Mustafa Efendi hakkında muhtasar bir bilgi dahi vermezler. Sadece bugüne kadar tespit edilebildiği kadarıyla Bursa'lı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde Aşkî'nin Medine tarihine ilişkin eseri *Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecâdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*'ye dair kısa malumat vermektedir.^[1] Ayrıca Osmanlı Arşivleri'nde yer alan birkaç vesikadan da Aşkî Mustafa'nın seyyid oluşu, maaş tahsisi ve aile hayatına dair kimi bilgilere erişmek mümkün olabilmektedir.^[2] Bunlar haricinde Aşkî'nin külliyatını derleyen Mehmed Salih b. Mehmed Emin Efendi'nin, külliyatın mukaddimesinde dile getirdikleri, yine bu külliyattaki tarih manzumeleri ile bilhassa Aşkî'nin *Ta'tîr*'de zikrettiği birtakım otobiyografik malumat, şairin hayat hikâyesinin ana hatlarını oluşturma noktasında pek mühimdir.

Bu yazıda mezkûr kaynaklar kullanılarak şair-şeyh Aşkî'nin hayatı ve eserlerine değinilip Medine tarihi *Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecâdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye* adlı eseri, yeni tespit

[1] Buna ilk dikkat çeken, Aşkî Mustafa Efendi'nin Medine tarihini ilim âlemine tanıtan İsmail E. Erünsal'dır. Bkz. İsmail E. Erünsal, "Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dair Eseri", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (İstanbul 1991), s. 111-125. Aynı makale daha sonra kitap bölümü hâlinde tekrar neşredilmiştir: İsmail E. Erünsal, "Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dair Eseri", *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere*, Timaş, İstanbul 2014, s. 169-186.

[2] Bu belgelerden bazıları ilk defa Mehmet Şamil Baş tarafından kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin, Muhteva, Tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

edilen iki nüshası ile birlikte değerlendirilecektir.^[3] Önceki bazı çalışmalarda, herhalde isminin uzun ve tumturaklı oluşundan olsa gerek, tam adı zikredilmeyip kısaca “Medine tarihi” olarak adlandırılan bu eseri biz ise *Ta’tîr* şeklinde anacağız.

I. Hayâtı

Şiir ve manzumelerinde “Aşkî” mahlasını kullanan Mustafa Efendi, Kilis’te doğmuştur. Tam doğum tarihi bilinmemekle birlikte 1785-1789 yılları civarında doğduğu tahmin edilmektedir.^[4] Künyesi Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî’dir. Kendisinden bahsederken sıklıkla kullandığı “derviş” sıfatını ise künyesine zaman zaman eklemektedir. Bazı arşiv vesikalarından seyyid olduğu anlaşılmaktadır.^[5] Haremeyn’deki Mevlevî şeyhlerinden biri olarak şöhret bulmuştur. Gençlik çağında hadis ilmi tahsil etmek üzere Şam üzerinden Kahire’ye gitmiş ve Câmîatü’l-Ezher’de okumuştur. Mısır’da dinî ve edebî ilimler üzerine çok iyi bir tahsil görüp kendisini yetiştiren Aşkî Mustafa Efendi’nin gönlünü kavuran İlahî aşk ve muhabbetin günden güne ziyadeleşmesi, bir sonraki durağının Mekke olmasını sağlamıştır.^[6]

Yirmi yıldan fazla ikamet ettiği Mekke’de müderrislik yapmış ve bu sırada çevresinin teşvikleriyle de evlenmiştir. Bu evlilikten 1851’de Ali Enver ve 1863’te Abdülğani isimli çocukları doğmuş, bir kız çocuğu ise küçük yaşta vefat etmiştir.^[7] Ayrıca Zeynelâbidin adında bir başka oğlu daha vardır.^[8] Çoluk çocuğa karışan Aşkî Efendi bir müddet sonra maişet darlığı çekmeye başlamış, aynı zamanda gönlüne düşen Hz. Peygamber sevgisinin iştiağının kendisini sarmasıyla Medine’ye hicrete karar vermiştir. Medine’de iken Ravza-i Mutahhara’da *Buhârî-i Şerîf* dersleri vermeye ve Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sini okutmaya başlayan Aşkî Mustafa Efendi, bir müddet madden ferah ve rahata

[3] Şimdiye kadar Aşkî Efendi’nin hayat hikâyesi çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Mesela bkz. Orhan Bilgin, “Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (İstanbul 1990), s. 211-222; İsmail E. Erünsal, “Aşkî Mustafa Efendi ...”, s. 111-125; Mehmet Şamil Baş, “Aşkî Mustafa Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Sâkinâme Mesnevisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (İzmir 2012), s. 249-280. Aşkî Mustafa Efendi’nin divanının ele alındığı bir doktora tezinde de şair-şeyhin hâl tercümesi yer almakla birlikte, bu tezde yer alan pek çok bilgi ve tespit yukarıda zikri geçen çalışmalardan ilmi usûllere uygun olmayan şekilde alınmıştır, bkz. Melek Bıyık Yapa, *Aşkî Mustafa Divanı (Edisyon Kritik)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

[4] Mehmet Şamil Baş, “Aşkî, Mustafa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aski-mustafa>, Erişim tarihi: 01.04.2020.

[5] Mesela bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Sicill-i Ahval İdaresi, Defterler (DH. SAI D. d.) 84/77.

[6] Orhan Bilgin, “Aşkî Mustafa Efendi ...”, s. 212.

[7] Mehmet Şamil Baş, “Aşkî, Mustafa”, *TEİS*, Erişim tarihi: 01.04.2020.

[8] BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 1476/110657.

kavuşsa da daha sonra tekrar bu illete düşer olmuştur. Aşkî'nin “her bir asrın Mûsâ-meşrepleri bir fir'avndan vâreste olmayıp fakîre dahi erbâb-ı hased ifk ü bühtân”^[9] ettiğini belirtmesi, geçim sıkıntısı yanında ismini zikretmediği bazı kişilerce gadre uğratıldığını da gösterir. Mahallî idareciler ve kimi önde gelenlere hâlini arz eden Aşkî, sadra şifa bir karşılık bulamayınca, İstanbul'a gitmeye karar verir. Yaptığı seyahatten, devlet ricali ile görüşüp ihsan almak ve Medine'de ikamete devam etmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mustafa Efendi bu seyahate tek başına çıkmış, ailesini Medine'de bırakmıştır.

1841'de Kahire ve İskenderiye üzerinden İstanbul'a giden Aşkî Efendi seyahatini detaylı şekilde *Ta'tîr*'de anlatmaktadır. Geniş bir biçimde aşağıda zikredeceğimiz bu seyahati esnasında o, Mısır'da vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve İstanbul'da Nuri Mustafa Paşa tarafından misafir edilmiş, çeşitli ihsanlara nail olmuştur. Ancak esas ihsan, Beşiktaş Mevlevîhanesi şeyhi Abdülkadir Efendi'yi ziyareti esnasında Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) “tesadüfen” dikkatini çekmesi neticesinde olmuş, böylece hem ailesine üç bin kuruş ihsan gönderilmiş, hem de kendisine üç yüz kuruş aylık bağlanmış ve başka birtakım ihsanlara da nail olmuştur. Aynı zamanda onun *Ta'tîr*'i kaleme almasına da vesile olacak olan bu hoş tesadüf ile seyahatinden umduğunu bulmuş, maişet darlığından kurtulmuş biri olarak iki ay sonra Hicaz'a dönmek üzere yola koyulacaktır. İstanbul seyahatinden sonraki hayatında çeşitli ihsanlara nail olmaya devam eden Aşkî'ye Medine'deki mevlevîhanelerin tevliyeti de verilmiştir.^[10]

Aşkî Mustafa Efendi, Medine'de yirmi yıldan fazla yaşamış, burada iken müderrislik yapmıştır. Şiirlerinin toplandığı *Behce-i Letâ'if ve Lehce-i Ma'ârif* isimli külliyyatını bu esnada, 1856 yılında, Mehmed Salih Efendi bir araya getirmiş, Medine tarihi *Ta'tîr*'i 1842-1847 yılları arasında yine Medine'de kaleme almıştır. *Ta'tîr*'i takdim etmesini takip eden yıllarda, kendisine İstanbul'da iken bağlanan maaş dışında başka ihsanlarda da bulunulmuştur. Haremeyn-i Şerife'deki mevlevîhanelerin kendisine verilmesi, çeşitli hediyeler gönderilmesi ve ev tahsis edilmesi bu cümleden olarak zikredilebilir. Vefat tarihine dair henüz kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber 1871-1877 yılları arasında vefat ettiği düşünülmektedir.^[11]

[9] *Ta'tîr*'de geçen bu ifadeyi ilk zikreden Erünsal'dır. Bkz. İsmail E. Erünsal, “Aşkî Mustafa Efendi ...”, s. 114.

[10] BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Yazışmaları (A.)MKT. NZD.) 100/31; BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi (A.)MKT.) 155/26; BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı (A.)MKT. MHM) 113/83.

[11] Bkz. Mehmet Şamil Baş, “Aşkî Mustafa Efendi'nin... Sâkinâme Mesnevisi”, s. 260. Orhan Bilgin ise Aşkî'nin vefatına dair 1860-70 yılları aralığını işaret etmektedir. Orhan Bilgin, “Aşkî Mustafa Efendi ...”, s. 213.

II. Edebî Şahsiyeti ve Eserleri

Şiirlerine bakıldığında Aşkî Mustafa Efendi'nin dinî ve edebî tahsilinin yüksek seviyesi ve bilhassa mesnevîlerinde Hz. Mevlânâ'nın açık tesiri görülmektedir. Ayrıca uzun yıllar *Mesnevî* okutması, onun Fars edebiyatına vukufiyetine delildir. Tarihçiliği ise klasik anlayışın devamını yansıtır. *Ta'tîr*'deki şahsi müşahedatının yanı sıra yine bu eserine derc ettiği manzumeler ve külliyyatında yer alan tarih manzumeleri, 19. yüzyıl Haremeyn topraklarının siyasi ve kültürel tarihi için oldukça mühim bir kaynak hüviyetindedir. Bununla birlikte yakın dönemde yaşamış olmasına karşın adeta nisyana terk edilmiş olması, tabakat ve tezkirelerde zikrinin geçmemesi, Aşkî'nin sanat hayatının imparatorluğun önemli kültür merkezlerinden uzakta geçmesiyle izah edilmiştir.^[12]

Yer yer sivri ve hicivli bir üsluba sahip olsa da Aşkî Mustafa Efendi'nin şiirlerinde tasavvufî terbiye ağır basar. Aynı zamanda hocalık vasfını haiz olması, fikirlerini didaktik bir yaklaşımla aktarmayı tercih etmesi sonucunu doğurmuş gözükmektedir. O aynı zamanda tam bir tarih düşürme ustasıdır.^[13]

Aşkî'nin altısı manzum ve ikisi mensur olmak üzere şimdilik bilinen sekiz eseri vardır. Manzum eserlerini Mehmed Salih b. Mehmed Emin Efendi, *Behce-i Letâ'if* ve *Lehce-i Ma'ârif* ismiyle bir külliyyat hâlinde derlemiştir. Bu külliyyatta Aşkî'nin *Aşk-nâme*, *Vahdet-nâme*, *Der Na't-ı Mesnevî* ve *Sâhib-i Mesnevî*, *Mi'râc-nâme* ve *Sâkînâme* isimli beş mesnevîsi ve *Dîvân*'ı yer almaktadır. Yaklaşık 300 varaklık bu külliyyatın şimdiye kadar bilinen üç nüshasını da müellif hayattayken Mehmed Salih Efendi istinsah etmiştir. İlk istinsah 1858 yılında yapılmış olup İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Kütüphanesi 9 numarada mahfuzdur. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi numara 662'de kayıtlı ikinci istinsah ise 1859 yılını taşımaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3934 numarada yer alan *Dîvân-ı Fevâ'idü'l-Uşşâk* adıyla kayıt altına alınmış son nüsha ise 1867-68 yılında istinsah edilmiştir.^[14]

Aşkî'nin mensur eserleri ise *Fîhi Mâ Fîh Tercüme* ve *Şerhi* ile burada detaylıca ele alacağımız Medine tarihine dair eseri *Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*'dir.

[12] Orhan Bilgin, "Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi", *Prof. Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 98-99.

[13] Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevîsi (Metin, Muhteva, Tahlil)*, s. 22-24.

[14] Mehmet Şamil Baş, "Aşkî, Mustafa", *TEİS*, Erişim tarihi: 01.04.2020.

1. Aşk-nâme

129 beyit uzunluğundaki bu mesnevî Aşkî'nin külliyyatı *Behce-i Letâ'if ve Lehce-i Ma'ârif* in ilk mesnevîsidir. Aşk, aşkın türleri ve âşıkın hâlleri gibi konular ele alınmış, arı ve latif bir Türkçeyle yazılmıştır. 1855-1856 yılında yazıldığı düşürülen tarihten anlaşılmaktadır. Günümüz harfleriyle neşri Orhan Bilgin tarafından yapılmıştır.^[15]

2. Vahdet-nâme

Behce-i Letâ'if ve Lehce-i Ma'ârif teki ikinci mesnevîdir. 1097 beyit uzunluğundadır. Bilinen vahdet-nâme türündeki son mesnevîdir. Tevhid akidesi, mürşid ve müridin vasıfları ile nefsin hâlleri gibi hususlar konu edilmiştir. 1855-1856 yılında yazılan bu eser hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.^[16]

3. Der Na't-ı Mesnevî ve Sâhib-i Mesnevî

Külliyyatın üçüncü eseridir. 133 beyit uzunluğundaki bu mesnevîde Hz. Mevlânâ ve eseri *Mesnevî*'ye medh ü senâ vardır. Tarih beyti bulunmadığından hangi yıl yazıldığına dair bir bilgimiz yoktur.^[17]

4. Mi'râc-nâme

Behce-i Letâ'if ve Lehce-i Ma'ârif külliyyatındaki dördüncü mesnevî olup 215 beyitten müteşekkildir. Miraç mucizesini konu edinmekte, adeta bir siyer gibi hadisenin merhalelerini dillendirmektedir. Eserde yer yer Allah Teâlâ'ya münâcât ve Hz. Peygamber'e yakarış vardır. Kaleme alınış tarihi bilinmemektedir. Günümüz harfleriyle neşredilmiştir.^[18]

5. Sâkî-nâme

Külliyyattaki beşinci eser olan *Sâkî-nâme* 71 beyit hacminindedir. Bu hâliyle külliyyatın en kısa mesnevîsidir. Tasavvufî sâkî-nâmelerin genel hususiyetlerine sahip olan eserde, Hz. Peygamber sâkiye, ilâhî aşk meye teşbih edilerek bir aşk meclisi tasviri yapılmıştır. Eserin yazılış yılına tarih düşürülmemiştir.^[19]

[15] Orhan Bilgin, "Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (İstanbul 1990), s. 211-222.

[16] Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin, Muhteva, Tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

[17] Mehmet Şamil Baş, "Aşkî, Mustafa", *TEİS*, Erişim tarihi: 01.04.2020.

[18] Orhan Bilgin, "Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi", *Prof. Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 97-116.

[19] Mehmet Şamil Baş, "Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Sâkinâme Mesnevisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (İzmir 2012), s. 269-270.

6. Dîvân

Behce-i Letâ'if ve Lehce-i Ma'ârif külliyyatındaki son eser Aşkî'nin müretteb divanıdır. *Dîvân*'da kasîde, tercî-i bend, terkîb-i bend, murabba', tahmîs, muhammes, gazel, kıt'a ve beyit nazım şekillerinde kaleme alınmış besmele, münâcât, na't, mersiye, recebiye, medhiye, vedâ'îye ve tarih türlerinde manzumeler yer almaktadır.^[20] Her üç nüshası da Mehmed Salih Efendi tarafından istinsah edilmiş olmasına karşın *Dîvân*'da birtakım dikkat çekici nüsha farklılıkları vardır. Bu husus, şair-şeyh Aşkî Mustafa Efendi'nin eserinde kimi güncellemeler yaptığına işarettir. 75 kasidenin bulunduğu *Dîvân*'da, 557 gazel, 20 kıt'a, 22 beyit ve 88 tarih olmak üzere toplamda 762 manzume bulunmaktadır. *Dîvân*, bir doktora tezi hâlinde günümüz harflerine aktarılmış ve incelenmiştir.^[21]

7. Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye

Aşağıda müstakil olarak ele alınacağından, burada ayrıca yazılmasına gerek görülmemiştir.

8. Fîhi Mâ Fîh Tercüme ve Şerhi

Hanya/Girit Mevlevîhanesi kütüphane kayıtlarında "1 cild Aşkî Dede'nin tercümesiyle mütercem *Fîhi Mâ Fîh Tercüme ve Şerhi*" ibaresiyle kayıtlı bu eser Aşkî Mustafa Efendi'ye atfedilmektedir.^[22] Mevlevî şeyhi olması, uzun yılları *Mesnevî* okutması bu düşünceyi tahkim eder nitelikte olmakla birlikte henüz herhangi bir nüshası ele geçmemiş olduğundan, eserin Aşkî Mustafa Efendi'ye aidiyetine ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

III. Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecîdiyye Bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye

A. Ta'tîr'in Te'lifi ve Muhtevâsı

Ta'tîr'in yazılış hikâyesi, Aşkî'nin İstanbul'a gelmesiyle başlar. Eserin ilk cildinin başlarında (3b-11b) "Sebeb-i Tercüme-i İn Kitâb-ı Müstetâb" başlığı altındaki bu anlatıya göre^[23] Mekke'de uzun yıllar yaşayan Aşkî Mustafa

[20] Melek Bıyık Yapa, *Aşkî Mustafa Divanı (Edisyon Kritik)*, s. 18.

[21] Melek Bıyık Yapa, *Aşkî Mustafa Divanı (Edisyon Kritik)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007; Mehmet Şamil Baş, "Aşkî, Mustafa", *TEİS*, Erişim tarihi: 01.04.2020.

[22] Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin, Muhteva, Tahlil)*, s. 29-30.

[23] Bu hikâye, ilk defa *Ta'tîr*'i ilim âlemine tanıtan İsmail Erünsal tarafından genişçe özetlenmiştir. Bkz. İsmail E. Erünsal, "Aşkî Mustafa Efendi ...", s. 113-117.

Efendi, burada evlenerek çoluk çocuğa karışır ve bir müddet sonra maişet darlığına düşer. Aynı zamanda “iştihak-ı kûy-ı Habîb-i Hüdâ hâne-i dilden kâle-i sabrı yağma” edince ömrünün sonuna dek yaşamak niyetiyle Medine’ye hicret eder. Ancak söylediğine göre bazı ehl-i hasedin iftiralarna maruz kalır.

Çektiği sıkıntılara sabretse de artık huzuru kaçmıştır. Bir yandan çoluk çocuk, öte taraftan gelirinin azlığı ve borçlarının fazlalığı onu iyice zora sokunca, bir çare bulmak üzere dostlarıyla istişare eder ve onların tavsiyesi üzerine İstanbul’a gitmeye karar verir. Bu hususta istihare yapmak ve Hz. Peygamber’den müsaade almak üzere Ravza’da geceler. “Dâr-ı Saltanat-ı Aliyye’de garîb ve bî-kes olduğum hâlde ne vechile nâil-i bekâm ve hûşe-çîn-i merâm olabilirim” düşüncesi bir vakit kendini sarar ve iyice hüzne kapılır. Derken biraz dalar ve uyku ile uyanıklık arasında, “Âsitâne tarafına âzim ol ve Musallî Nûrî Mustafa Paşa’ya mihmân olursun” sesini üç kez işitir. Gönlü ferahlayan Aşkî Efendi ertesi gün hazırlıklara girişir ve 12 Safer 1257 (6 Nisan 1841) Salı günü yola çıkar.^[24]

Dört günde Yenbu’a varır. Bindiği gemi fırtınaya yakalandığından güç hâl ile Yenbu’a geri dönülür ve kara yoluyla elli günde Mısır’a varır. Bazı ziyaretlerden sonra Nil yoluyla İskenderiye’ye geçse de yine deniz yolculuğu sıkıntısı kendisini sarar. Eski tip yelkenli gemilerle gitmeye cesaret edemez. Ancak yeni tip buharlı gemiler için de parası çıkışmamaktadır. “Ehl-i kubûrdan isti’âne etmek üzere” İmam Bûsîrî hazretlerinin kabrini ziyaret eder, hâlini arz edip evrâd u ezkâr ile meşgul olur. Sonrasında ise Serezli Ahmed Bey’e mülâki olur. Ahmed Bey, “Bir sâ’atden beri cenâbınızı teftiş ederim. Buyurun, devletlü Said Muhib Efendi hazretleri ecille-i ricâl-i Devlet-i Aliyye’den olup teşrifinizi gûş edip cenâbınız ile mülâkât iltica ederler. Kudûmünüzü müterakkıblardır” diyerek Aşkî’yi Said Efendi’ye götürür. Said Efendi, Aşkî Efendi’ye pek çok iltifatlar edip “beraber vapura sுவâr” olmaları arzusunun belirtir. Ertesi gün Mısır valisi Mehmed Ali Paşa’dan ihsan olarak üç kese akçe gelir. Birkaç gün sonra ise Said Efendi’ye müsteşarlık rütbesi verilir. Bu terfiyi Aşkî’nin ayağının uğuruna bağlayan Said Efendi daha çok ihsanda bulunur.^[25]

Üç gün sonra vapura binip dört günde İstanbul’a varırlar. Ancak yirmi gün boyunca karantinada tutulurlar. İstanbul’a geldiğini duyan sevenleri kendisini davet etseler de Aşkî Efendi, Hz. Peygamber’e iktidaen, aynı O’nun Medine’ye varışında Hz. Eyüb el-Ensari’ye mihman oldukları gibi kendisi

[24] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta’tîru Ercâ’i’l-Devleti’l-Mecidiyye bi-Tibi Ahbâri Beledi Hayri’l-Beriyye*, C. 1, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 1488, vr. 3b-5b.

[25] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta’tîr*, c. 1, vr. 5b-6b.

de öncelikle Hazret'i ziyaret etmeyi tercih eder ve “zuhûrâta tâbî' olup ne mekâna işâret olunursa ona göre amel ederim” der. Günlerden cumadır. Ziyaret ve namazın ardından camiden çıktığında karşısına tanımadığı bir “zât-ı âlî-kadr” çıkıp Aşkî'yi buyur eder. Bir kayığa binip yola koyulurlar. Nereye gittiklerini sorduğunda “sâbık sır kâtibi ve hâlâ serasker-i şehriyârî Nûri Mustafa Paşa hazretleri” cevabı verilir.^[26] Nuri Mustafa Paşa, Aşkî Efendi'yi kemâl-i tâzim ile karşılar, birkaç saat sohbet ederler.^[27]

Sultan Abdülmecid'i görmek, hâlini arz etmek murad eden Aşkî'nin zihnine, “acabâ didâr-ı hurşîd-i husrevânelerin müşâhede buyurmak ne güne mümkün olur” suali hücum etmektedir. Ertesi gün Şeyh Abdülkadir Efendi'yi ziyaret maksadıyla Beşiktaş Mevlevîhanesi'ne gider. Meğer o gün mukabele yani ayin günüyümüş. Mukabele esnasında bir adam gelip Aşkî'ye kim olduğu ve nerede kaldığı gibi sorular sorar. Akşam durumu Nuri Paşa'ya anlatınca, “sizlere teşrîf-i mürsel taraf-ı eşref-i mülûkânedan vürûd etmiş olup zât-ı husrevânelerine mahsûs bâlâ-yı hânkâhda bir mekân-ı âlî olup nefis-i hümâyunları halkı temâşâ ve halk zat-ı âlîlerini müşâhede edemezler” cevabını alır. Bu derece yakın olmasına karşın padişahı göremediğine hayıflanarak Aşkî'yi Nuri Paşa, “teessüf etme, selâmlık günlerinde mümkün olur” diye teselli eder. Bunun üzerine Aşkî, bir cuma günü sultanı görmek için Beylerbeyi Camii'ne gider ve selamlık merasiminde arzusuna kavuşur. Padişah, bu görüşme esnasında Aşkî Efendi'nin Medine'deki ailesine üç bin kuruş gönderilmesini ve kendisine de aylık üç yüz kuruş maaş bağlanmasını emreder. Aşkî Mustafa Efendi “ve bunlardan başka nice mazhar-ı iltifat oldum ki...” diyerek başka ihsanlara nail olduğunu ifade eder ki Medine'de *Ta'tîr*'i yazdığı sırada verilen 7 bin 500 kuruş bu cümledendir.^[28]

Aşkî Efendi, Sultan Abdülmecid'le karşılaşması ve nail olduğu ihsanlardan sonra Sultan'ın dili sade, kolay anlaşılır, âlimlerin istifade edebileceği ve halkın da faydalanabileceği bir Medine tarihi yazması hususundaki muradını ifade ederek *Ta'tîr*'i yazma fikrinin nasıl ortaya çıktığını şöyle zikretmektedir:

Şevket-me'âb efendimiz Medîne-i rahmet-defîne'ye gâyetü'l-gâye muhabetleri olup berây-ı celb-i du'â-yı şehriyârî nefis-i nefis-i hümâyûnları için Medîne-i münevvere'nin Türkî târihi tasannu'ât-ı ibâreden ârî, fehmi âsân ve nefî hâss u âmma şâmil bir kitâb-ı müstetâb olsa makbûl-ı nezd-i şâhâne oldukdan mâ'adâ nazar-endâz olan zevât-ı

[26] Nuri Mustafa Paşa hakkında bkz. Sinan Dumlu, *Sırkatibi ve Musahip*, Kitabevi, İstanbul 2016.

[27] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tîr*, c. 1, vr. 6b-7b.

[28] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tîr*, c. 1, vr. 7b-8b.

kirâma şevk-i muhabbet-i ziyâret-i Server-i enâm –*aleyhi's-salâtü ve's-selâm*– Efendimiz müzdâd olup ol vesîle ile vâfir âşikîn atebe-i aliyye-i nebeviyyeye ruhsûde ve şefâ'at-i Hayru'l-enâm'a mazhar olmaklığa bâdî olunur.^[29]

İstanbul'da kaldığı iki ay boyunca işlerini tamamlayıp on beş yıldır yaşamakta olduğu Medine'ye geri dönmek için yola çıkan Aşkî, önce Mekke'ye giderek hacceder ve Medine'ye geçerek hemen *Ta'tîr*'i yazmaya koyulur. Bunun için geniş çaplı bir araştırmaya girişerek öncelikle Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınmış yüzden fazla tarih, siyer ve hadis kitabı ile pek çok divanı inceler. Bunlar arasından 15. yüzyıl tarihçilerinden Semhûdî'nin *Vefâ'ü'l-vefâ bi-Ahbâr-i Dâri'l-Mustafâ* adlı eserini tercümeyle layık bulur.^[30] Kararını istihare yoluyla teyid edip istizan ve istiane için de Hz. Peygamber'in kabri-şeriflerini, istimdâd için de Semhûdî'nin kabrini ziyaret eder ve eseri tercüme etmeye başlar.

Aşkî Mustafa Efendi eserini kaleme alırken metodunu açıklamıştır. Buna göre o, hadis senetlerini çoğu zaman ayıklamış, en sahih görüşleri tercih edip ihtilafı olanları terk etmiş, birtakım muteber eserlerden konunun akışına uygun “letâif, garâib ve nevâdir” türünden iktibaslar derc etmiş, ayrıca kimi manzume ve naat-ı şerifler de ilave etmiştir. Sözü uzatmaktan kaçındığını belirterek, anlaması güç lafız, kelime ve tabirlerden eserini “ârî” tutarak umumun anlayıp istifade edebileceği bir tarih yazma gayretinde olduğunu ifade etmiştir.

Esasında Aşkî Mustafa Efendi bir tarihçi değildir; o bir şeyh, bir şair ve bir mutasavvıftır. O hâlde eserinin de Eyüb Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn*'i gibi pür tarih olması beklenemezdi.^[31] O tam da kendi meşrebine uygun surette, klasik tertibe de uyarak, manzumelerle süslediği edebî bir tarih eseri vücuda getirmiştir. Ama bunu yaparken bir tarihçinin yapması gereken kimi adımları da atmaktan geri durmamış, bir tarihçi inceliğiyle çalışmıştır.

Aşkî Efendi, 1258 yılı Rebiülevvel ayınının 12'si (23 Nisan 1842) gibi anlamlı bir günde tercüme ve telif etmeye başladığı eserini beş yılda yazarak Cemâziyelevvel 1263'te (Nisan 1847) tamamlamıştır.^[32] O beş yıl boyunca sadece

[29] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tîr*, c. 1, vr. 10a.

[30] Semhûdî ve eseri hakkında bkz. Ebü'l-Hasan Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-Ahbâr-i Dâri'l-Mustafâ*, thk. Kâsım Samerrâî, Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), Londra 2001, 3 cilt; İbrahim Barca, *es-Semhûdî (v. 911/1506) ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.

[31] Eyüb Sabri Paşa'nın tarihçilik anlayışı ve eseri *Mir'âtü'l-Haremeyn* için bkz. Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Haremeyn Tarihi): Mir'ât-ı Mekke*, haz. Ömer Faruk Can, F. Zehra Can, ed. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, I, 51-117.

[32] Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tîr*, c. 1, vr. 10b; Aşkî Mustafa Efendi, *Ta'tîr*, c. 3, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 1490, vr. 258a.

bir yere kapanıp tercüme işiyle meşgul olmamış, bilakis hem pek çok yazılı kaynaktan istifade etmiş ve hem de bölgede uzun müddet tedkikatta bulunmuş, saha araştırması yapmıştır. Bu araştırmalar neticesinde bazı yapıların ebadını bizzat ölçmüş, ayrıca o zaman unutulmuş, yeri kaybedilmiş kimi tarihî mekânları da yeniden ortaya çıkarabilmiştir. Dolayısıyla eser *Vefâ'ü'l-vefâ*'nın birebir tercümesi değildir.

Aşkî Mustafa Efendi'nin haleflerinden Eyüb Sabri Paşa, şaheseri *Mir'âtü'l-Haremeyn*'de Aşkî'nin yaptığı saha araştırması ve keşfettiği bazı yerlerden bahsederek onun hakkını teslim eder:

Hâlid b. Zeyd'in kuyusundan ibâret olmak lâzım gelen Habhabe hufre-i meşhûresinin ism ü semti mürûr-ı zamânla unudulup nerede olduğunu dahi bilen kalmamış iken mücâvirîn-i ihlâs-karîn-i Medîne-i Münevvere'den Mustafâ Aşkî Efendi merhûm 1260 (1844) senesi hezâr taharrî ve tecessüs ve rûhâniyyet-i şerîfe-i peygamberîye tevessül ederek bulup meydâna çıkarmıştır.^[33]

Keza Eyüb Sabri Paşa Kuba'daki Mescid-i Nûr'u bulup ihya etmesiyle ilgili şunları dile getirmektedir:

Mescid-i Nûr, ba'zı kavle göre Kubâ karyesinde ve ba'zı akvâle göre dahî Medîne-i Tâhire dâhilindedir. 1271 (1855) senesine değin mevkî'yle ve arsasının sebebi tesmiyesi ma'lûm değil idi. Mücâvirînden Mustafâ Aşkî Efendi merhûm Medîne-i Münevvere ahâlî-i kirâmı ihtiyârlarının ta'rîf ve işâreti ve tevârîh-i kadîme delâletiyle bulup ihyâ etdi. Meğer Kubâ karyesinin "Bostân-ı Kâyim" denilen hurmalığı cihetinde imiş. Aşkî Efendi gösterilen mevkî'î hafr ederken esâs-ı kadîm dîvârı zuhûr etmiş ve bu esâsın Mescid-i Nûr ebniyesinin harâbesi olduğunu Kubâ karyesi sâl-hûrdeleri ale'l-umûm tasdik ederek Aşkî Efendi merhûma hayr ile du'â eylemiştir.^[34]

Üç cilt hâlinde tertip edilen eserde mütercim-müellif Aşkî her ne kadar eserinin dokuz bab, yüz yirmi iki fasıl ve bir hâtimedden mevcut olduğunu söylese de eserin sonunda dört fasıldan oluşan onuncu bab bulunmaktadır.^[35] İlk iki cilt Semhûdî'nin bahse konu eserinin çevirisidir, üçüncü cilt ise Osmanlı asırlarına hasredilmiş bir teliftir. Semhûdî'nin *Vefâ'ü'l-vefâ*'sı Osmanlı öncesini anlattığından Aşkî Osmanlı asırlarında Haremeyn'e yapılan hizmetleri muhtasaran ele almak maksadıyla bu üçüncü cildi yazmaya karar vermiştir. Üçüncü cilt, dokuz ve onuncu bablardan müteşekkildir. Osman

[33] Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Medîne*, Kostantiniyye 1304, s. 384.

[34] Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Medîne*, s. 961.

[35] Aşkî'nin bu ifadesi ilgili literatürde bu bilginin yayılmasına sebep olmuştur. Onuncu bâb üçüncü cilt vr. 244b'de başlamaktadır.

Gazi'den Sultan Abdülmecid'e kadarki Osmanlı asırları dokuzuncu bab içinde anlatılmış, Abdülmecid dönemi ise onuncu babda ele alınmıştır. Bu son kısım aynı zamanda müellifinin, araştırmalar sonucu elde ettiği bilgiler dışında şahsi gözlemlerini de ihtiva ettiği için Haremeyn tarihi üzerine çalışacaklar için önemli bir kaynak mahiyetindedir.^[36]

Ta'tîr'de Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden önceki padişahlar anlatılırken, genelde devletin dört bir yanında meydana getirdikleri mektep, medrese, zaviye, han, hamam, cami ve külliye gibi eserler, vakıflar ve saltanatları kısaca ele alınmıştır. Sonraki padişahların ise bilhassa Hicaz yarımadasındaki hizmet ve faaliyetleri anlatılmakla birlikte, çeşitli şehirlerdeki eserleri ve kimi hadiselerden de bahsedilmektedir. İstanbul'daki Hırka-i Şerif Camii'nin gördüğü tamirler, padişahların vasıfları, vakıfları, Cidde, Mekke ve Medine'de meydana gelen olaylar, bu şehirlere gelen idareciler ve faaliyetleri ile bedevilerin muhtelif olaylardaki rolleri bu meyanda zikre değerlidir. Sultan Mahmud ve Abdülmecid devirlerindeki eserlere düşürülmüş pek çok tarih esere derc edilmiştir. Bunlar yanında müellif siyasi olaylara da temas etmekten geri durmamış, Vehhâbi hareketi gibi bölgede uzun süre devam eden hadiselerden geniş bir şekilde bahsetmiştir. Eserde ayrıca Medinelilerin gündelik hayatına dair kimi kesitler de yer almaktadır. Mesela Aşkî Mustafa Efendi, şahit olduğu bir düğün merasiminden uzun uzadıya bahseder.

Bugüne kadar ilmî neşri tam olarak gerçekleştirilmemiş olan *Ta'tîr*'in ilk iki cildi sekiz ayrı yüksek lisans çalışmasına konu olmakla birlikte, bu tezlerden bugüne kadar yalnızca ikisi tamamlanabilmiştir. Mezkûr tezlerde sadece İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mahfuz bulunan nüsha kullanılmıştır.^[37]

B. Ta'tîr'in Kaynakları

Aşkî Mustafa Efendi'nin *Ta'tîr*'in te'lifinde pek çok kaynağa müracaat ettiği anlaşılıyor. Eserin telif hikâyesini anlatırken “yüzden mütecâviz” eseri tedkik ettiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu kitaplar arasında tarihlerin yanı sıra siyer, hadis ve divanlar da bulunmaktadır.

[36] İsmail E. Erünsal, “Aşkî Mustafa Efendi...”, s. 118.

[37] Bkz. Nesibe Gülsüm Zengin, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Medine Tarihine Dair Eseri Metin-Muhteva (1. Cilt 94-184 Numaralı Varaklar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019; Nisanur Arıkan, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Medine Tarihine Dair Eseri Metin-Muhteva (1. Cilt 184-275 Numaralı Varaklar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019. *Ta'tîr*'in üçüncü cildinin tenkitli neşri hâlihazırda neşre hazırlanmaktadır.

Aşkî Mustafa Efendi, devrinin geleneğine uyarak toplu bir liste hâlinde kullandığı kaynakları zikretmez yahut her kullandığı eserden bahsetmez. Ancak onun “kemâl-i acz ü taksirimle cem’ine sa’y edip Medîne-i münevver’de mevcûd olan tevârihlerden” ifadesinden anlıyoruz ki kullandığı kaynaklar Medine’de mevcut olanlarla sınırlıdır.

İlk iki ciltte Semhudî’nin *Vefâ’ü’l-vefâ*’sını tercüme etmiş olmakla birlikte, dönemin tercüme anlayışına uygun olarak yer yer eklemeler ve çıkarmalar yapmış, başka eserlerden de yararlanmıştı. Bunun yanında özellikle telif olan üçüncü cildi kaleme alırken Harem’in duvar ve sakıflarında yazılı tarihlerden de faydalandığını bizzat kendisi zikretmektedir: “Harem-i sa’âdet’in cidâr ve suk flarında muharrer târihlerden ahz ve cem’ ederek bu mikdâra resîde mümkün oldu.”

Aşkî bazen kullandığı eser ve müellif isimlerini de zikretmektedir. Bu meyanda Kutb-i Mekki’nin *el-İ’lâm bi-a’lâmi beledillâhi’l-harâm* isimli Mekke tarihinin zikri sıkça geçmektedir. Bunun yanında Takiyyüddin Fâsî’nin *el-İk-dü’s-semîn fi târihi’l-beledi’l-emîn*’i, Ali et-Taberî’nin *el-Erecü’l-miskî fi’t-târîhi’l-Mekkî ve terâcimi’l-mülûk ve’l-hulefâ*’sı, Süleyman-nâmeler, III. Murad’ın *Fütühât-ı Sıyâm*’ı, Abdülğani Nablusî’nin *el-Hadîkatü’n-nediyye şerhu’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*’si, Aristo’nun *Kitâbü’l-Ahcâr*’ı, Hüseyin el-Hârûnî’nin *Teysîru’l-met lib*’i zikredilen diğer eserlerdendir.

Bunların yanı sıra *Sahîh-i Buhârî* başta olmak üzere kimi hadis külliyatlarını da kullanan Aşkî Mustafa Efendi eserinde mebzul miktarda kullandığı manzumeler noktasında ise *Mesnevî* başta olmak üzere Keçecizâde İzzet Molla, Vâsıf, Pertev Paşa ve Şair Ahmed Paşa gibi şairlerin çeşitli vesilelerle yazdıkları kaside, tarih ve naatlerini tercih etmiştir. Elbette kendisine ait pek çok manzumeyi de eserine derc etmiş, ayrıca yer yer “şu’arâ-yı Medîne’den bir zât” şeklinde ismini vermediği kimi şairlerin manzumelerini de *Ta’tîr*’e ilave etmiştir.

C. Ta’tîr’in Nüshaları

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda *Ta’tîr*’in yalnızca İstanbul Üniversitesi’nde mahfuz nüshasının olduğu belirtilmekteydi. İstanbul’daki bu nüshanın yanında Kahire ve Paris’teki kütüphanelerde mahfuz iki yazma nüsha daha tespit ettik. Bu yeni nüshalarla birlikte şimdiye kadar *Ta’tîr*’in bilinen üç nüshası olduğu ortaya çıkmış oldu:

1. İstanbul Nüshası

Üç nüshayı mukayeseli incelediğimizde İstanbul nüshasının en müttekâmil nüsha olduğu söylenebilir. İlk cildin istinsahı 1262 yılında (1846), ikinci cildinki 5 Safer 1263'te (23 Ocak 1847) ve üçüncü cildin istinsahı ise 16 Receb 1263 (30 Haziran 1847) tarihinde Muhammed Râsih Bursevî Efendi tarafından Medine-i Münevvere'de tamamlanmıştır. Eser 315x213 mm dış ve 220x126 mm iç ölçülere sahiptir. Her sayfa 25 satırdan oluşmaktadır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mahfuzdur. Üç cilt hâlinde sırasıyla Türkçe Yazmalar (TY) 1488, 1489 ve 1490 numaralarında kayıtlıdır. Ciltler sırasıyla 349, 372 ve 258 varaktır.

Aharlı ve filigranlı kâğıda siyah mürekkeple kaleme alınmış olup kırmızı bir bordürle çerçevelemiştir. Bordür haricinde medler ve başlıklar da kırmızı mürekkeple yazılmış ve ayrıca manzumeler de çerçevelemiştir. Enfes bir nesih hatla kaleme alınmış olan bu nüshanın, Sultan Abdülmecid'e takdim edileceği için incelikli olarak hazırlandığı söylenebilir.

Her cildin fihristi vardır. Ciltlerin ilk sayfalarındaki serlevhalar mihrabi-yelidir ve altın varak bordürle çerçevelemiştir. Sirt kısmı kırmızı, kapaklar ise siyah meşinle ciltlenmiştir. Herhangi bir minyatürün olmadığı nüshada bazı mekânların basit çizimleri bulunmaktadır.

Birinci cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Baş (vr. 1b):

كتاب تعطير أرجاء الدولة المجيدية بطيب أخبار بلد خير البرية
بسم الله الرحمن الرحيم؛ ﴿ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ﴾ ﴿ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴾^[38]
﴿ وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴾^[39]

Besmeleye bâb-ı râzî kıl küşâd

Eyleyip pâk-i senâ-yı Hakk yâd

Sonu (vr. 349a):

Çekdiğin kimler çeker âl-i abânın ey Hudâ

Bunları yâd eyle ağla haşre dek tâ Aşkıyâ

Ağla ey çeşm-i seng kan ağlamaktır âdetin

Âlemi vîrân eder yohsa bu nâr-ı firkatın

[38] Mutaffifin 83/20-21: O, yazılmış bir kitaptır. Allah'a yaklaştırılmış melekler ona tanık olurlar.

[39] Zuhruf 43/32: Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.

İkinci cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Baş1 (vr. 1b):

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله الذي جعل مدينة المنورة دار الهجرة لسيد ولد عدنان .
وأمر تعظيمها بلسان حبيبه للزائرين من أهل الإيمان، والصلاة
والسلام على سيدنا محمد الذي أنقذنا من عبادة الأوثان .

Sonu (vr. 372a):

والجعل الجميع من عبادك الصالحين ذوي الكمال؛ سيما جامع هذه
المناقب تنيله جميع المطالب والمأرب. وصل وسلم على الفاتح الخاتم معلم
كل عالم، واله واصحابه الأعظم هذا، ونسئل الله الكريم ان يرزقنا حسن
الخواتم، ويدخلنا الجنة مع السابقين. الذين ﴿دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ
وَتَجِئْتُهُمْ فِيهَا سَلَامًا وَأَخْرَجْتَهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾^[40]

Üçüncü cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Baş1 (vr. 1b):

الجلد الثالث
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
وبه نستعين، الحمد لله الذي اعز الإسلام بالدولة العلية العثمانية أم البراهين، وأقامها
بالإتباع للشرع المتين المبين، وجعلها باقية إلى خروج المهدي الأمين، وصلى الله
على سيدنا محمد سيد المرسلين، و على والديه وآله وأصحابه أجمعين، وبعد؛
Bu fakîr-i hakîr-i pür-taksîr dervîş-i dil-rîş Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilîsî
-uŷfiye anhüme'l-bârî- dâ'ileri...

Sonu (vr. 257b-258a):

وحال طويّ منشوري كنوزًا***على دول الملوك تكون وفقا [258a]
وحظى أن أدوم بهم وأبقى***وتاريخي حباه الله ظرفا

2. Kahire Nüshası

Kahire'de Mısır Milli Kütüphanesi'nde (Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye) Tarihî Türkî Tal'at 36 ve 45 numaralarda kayıtlıdır. Şimdiye dek Aşkî Mustafa Efendi ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda bu nüshadan bahsedilmemiştir. Katalog kaydında eser *Mevâridü'l-Mecidiyye* adıyla

[40] Yunus 10/10: Orada duaları: «Sübhanekâllahümme, Ya ilâhi! Seni tesbih ve tehzih ederiz»dir. Orada sağlık temennileri de: «Selâm = Selâmette olunuz» dur. Dualarının sonu da: «Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemin = Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya mahsustur!» demektir.

anılmaktadır. Elimizde olan üçüncü cildin baş ve son varaklarında eser adına rastlanmamıştır.

282 varaktan müteşekkil olan 45 numarada kayıtlı cilt üçüncü cildir ki bu cildin baş ve son tarafından sadece birkaç varaka ulaşmak mümkün olmuştur. 382 varak hacmindeki 36 numarada kayıtlı cildin hacim itibarıyla ikinci cilt olması iktiza eder. Ancak bu cilde erişmek henüz mümkün olmadığından ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bu durumda geriye kalan diğer birinci cilt de bu kütüphanede mahfuz olmalıdır. Bununla beraber katalog kayıtlarında bu cilde rastlanmamıştır.^[41]

İkinci cilt 272x185, üçüncü cilt ise 270x180 milimetre ebadındadır. Her ikisi de talikle kaleme alınmıştır ve her sayfasında 21 satır vardır. Katalog kaydına göre ikinci cilt 1846'da istinsah edilmiştir. Zahriye kaydından anlaşıldığı üzere ise üçüncü cilt 1856 yılında Hacı Ahmed ed-Dağıstanî Efendi tarafından istinsah edilmişlerdir.

Üçüncü cilt siyah mürekkeple, talik hatla kaleme alınmış olup sayfa kenarlarında iki düz çizgiden oluşan bir bordür vardır. Elimizdeki görüntüler siyah-beyaz olduğundan bordür ve eğer kullanılmış ise farklı renkte bir mürekkebin kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki aynı İstanbul ve Paris nüshalarında olduğu gibi manzumeler genellikle cetvel ile çevrelenmiştir. Kimi sayfalarda haşiyelerin görüldüğü ciltte istinsah kaydı bulunmaktadır. Cilt başında fihrist olup çeşitli minyatür ve çizimler bulunmaktadır.

Üçüncü cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Başı (vr. 1b):

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي اعز الإسلام والمسلمين بالدولة العثمانية أم البراهين، وأقامها بالإتباع للشرع المتين المبين، وجعلها باقية إلى خروج المهدي الأمين، وصلى الله على سيدنا محمد سيد المرسلين، وعلى والديه وآله وأصحابه أجمعين، وبعد؛

Bu fakîr-i hakîr-i pür-taksîr dervîş-i dil-rîş Aşki Mustafa b. Ömer el-Kilîsî -afâ anhüme'l-bârî- dâ'ileri...

Sonu (vr. 280a):

وحال طويّ منشوري كنوزاً *** على دول الملوك تكون وقفا

وحظي أن أدم بهم وأبقى *** وتاريخي حباه الله طرفا

[41] Şimdiye dek bu nüshaların tamamına erişmek mümkün olmamakla birlikte, çabalarımız devam etmektedir.

3. Paris Nüshası

Paris'te Milli Kütüphane'de (Bibliothèque nationale de France) Supplement turc 1037, 1038 ve 1039 numaralarda kayıtlı üç ciltlik bu nüsha, Aşkî Mustafa Efendi ve eserlerinden bahsedilen daha önceki çalışmalarda zikredilmemiştir. Öncelikle Schefer katalogunda^[42] muhtasar surette daha sonra ise Blochet katalogunda^[43] daha mufassal şekilde nüsha tanıtılmıştır. Her iki katalogda da eserin adı *Mevâridü'l-Mecâdiyye fî Târîhi Beled-i Hayri'l-Beriyye* şeklinde kaydedilmiştir.

265x178 milimetre ebadındaki ciltler sırasıyla 286, 460 ve 259 varaktır. Kırmızı deri ciltlidir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Siyah mürekkeple, temiz bir tâlik hatla kaleme alınan eserde iki düz çizgiden oluşan kırmızı bir bordür vardır. Başlıklar, alt başlıklar, beyit, kıt'a ve sair âyetler, hadisler, duâ cümleleri vb. ibâreler kırmızı mürekkeple yazılmış, manzumeler için ayrıca kırmızı cetvel çekilmiştir. Temellük kaydı ve istinsah kaydı kabilinden kayıtlar bulunmamaktadır. Her cildin başında fihristi vardır. Nüshalarda herhangi bir çizim, minyatür ve sair motif mevcut değildir.

Birinci cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Başı (vr. 5b):

﴿كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾ ﴿يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ﴾^[44] ﴿وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾^[45]
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Besmele bâb-ı râzî kıl küşâd
 Eyleyip pâk-i senâ-yı Hakk yâd

Sonu (vr. 386a):

Çekdiğin kimler çeker âl-i abânın ey Hudâ
 Bunları yâd eyle ağla haşr dek tâ Aşkıyâ
 Ağla ey çeşmim seng-i kan ağlamakdır âdetin
 Âlemi virân eder yohsa bu nâr-ı fırkatın

[42] Charles Schefer, *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux, arabes, persans et turcs*, nşr. E. Blochet, Paris 1900, s. 162.

[43] Edgar Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, II, Supplement no. 573-1419, Paris 1933, s. 141-142.

[44] Mutaffifin 83/20-21: O, yazılmış bir kitaptır. Allah'a yaklaştırılmış melekler ona tanık olurlar.

[45] Zuhuf 43/32: Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.

İkinci cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Başı (vr. 6b):

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي جعل المدينة المنورة دار الهجرة لسيد ولد عدنان.
وأمر تعظيمها بلسان حبيبه للزائرين من أهل الإيمان، والصلاة والسلام
على سيدنا محمد الذي أنقذنا به من عبادة الأوثان.

Sonu (vr. 459b-460a):

والجعل الجميع من عبادك الصالحين ذوي الكمال؛ سيما جامع هذه المناقب
تيله جميع المطالب والمأرب. وصل وسلم على الفاتح الخاتم معلم كل
عالم، واله واصحابه الأعظم هذا، ونسئلك الكريم ان رزقنا حسن الخواتم،
ويدخلنا الجنة مع السابقين. [460a] الذين ﴿ دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ
وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجُوا دَعْوَاهُمْ أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾^[46]

Üçüncü cildin başlangıç ve sonları şu şekildedir:

Başı (vr. 4b):

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي اعز الإسلام والمسلمين بالدولة العثمانية أم البراهين، وأقامها
بالإتباع للشرع المتين المبين، وجعلها باقية إلى خروج المهدي الأمين، وصلى الله
على سيدنا محمد سيد المرسلين، وعلى والديه وآله وأصحابه أجمعين، وبعد؛

Bu fakîr-i hakîr-i pür-taksîr dervîş-i dil-rîş Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilîsî
-afâ anhüme'l-bârî- dâ'îleri..."

Sonu (vr. 259a):

وحال طويّ منشوري كنوزًا *** على دول الملوك تكون وقفنا
وحظي أن أدوم بهم وأبقى *** وتاريخي حباه الله ظرفا

Sonuç Yerine

Aşkî Mustafa Efendi, Osmanlı'nın son yüzyılında yaşamasına ve kıymetli eserler vermesine karşın ismi nisyana terk edilmiş şahsiyetlerdendir. Bunda ömrünün kâhîr ekseriyetini imparatorluğun kültür merkezlerinden uzakta yaşamış olmasının hiç şüphesiz ki etkisi büyüktür. Ancak belki bunda onun

[46] Yunus 10/10: Orada duaları: 'Sübhanekâllahümme, Ya ilâhi! Seni tesbih ve tehzih ederiz'dir. Orada sağlık temennileri de: 'Selâm=Selâmette olunuz'dur. Dualarının sonu da: 'Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn=Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya mahsustur!' demektir.

şahsî tercihleri de etkili olmuş olabilir. Zira o edebî eserlerinin Mehmed Salih Efendi'nin ısrarları neticesinde bir araya getirilmesine razı olmuştu.

Klasik şiirin son dönemdeki temsilcilerinden olan Aşkı'nın yazdığı Medine tarihine gelince, geleneksel usûlde kaleme aldığı bu eserin fazla istinsah edilme şansı bulamaması, öte yandan daha da önemlisi dönemin gereklerinden olan basılma imkânı bulamaması, günümüze dek sınırlı bir tanınırlığa sahip olması sonucunu doğurmuş gözükmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda Aşkı ve eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalarda bir ivme dikkati çekmektedir. *Ta'tîr* de bundan nasibini almış ve ilk cildi iki ayrı yüksek lisans tezine konu olmuştur.

Bu çalışmada, Kahire ve Paris kütüphanelerinde tespit edilen iki yeni yazma nüshasının tanıtılması da bu çalışmaların bir tür devamı niteliğinde değerlendirilebilir. Bir sonraki adım ise bu eserin tenkitli bir neşrinin yapılarak ilim âlemine kazandırılması olmalıdır. Bunun gerçekleştirilmesi, hiç şüphe yok ki hem Haremeyn, hem de son dönem Osmanlı sosyo-kültürel tarihine kıymetli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Arıkan, Nisanur, *Aşkı Mustafa Efendi'nin Medine Tarihine Dair Eseri Metin-Muhteva (1. Cilt 184-275 Numaralı Varaklar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019.
- Aşkı Mustafa Efendi, *Mevâridü'l-Mecîdiyye fi Târîhi Beled-i Hayri'l-Beriyye*, Fransa Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 1037, 1038, 1039.
- Aşkı Mustafa Efendi, *Mevâridü'l-Mecîdiyye*, Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar/Tarihi Türki Talat, nr. 36, 45.
- Aşkı Mustafa Efendi, *Ta'tîru Ercâ'i'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*, İÜ Nadir Eserler Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 1488, 1489, 1490.
- Barca, İbrahim, *es-Semhudi (v. 911/1506) ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.
- Baş, Mehmet Şamil, "Aşkı, Mustafa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aski-mustafa>, erişim tarihi: 01.04.2020.
- Baş, Mehmet Şamil, "Aşkı Mustafa Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Sâkinâme Mesnevisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (İzmir 2012), s. 249-280.
- Baş, Mehmet Şamil, *Aşkı Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevisi (Metin, Muhteva, Tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Sicill-i Ahval İdaresi, Defterler (DH.SAI D.d.) 84/77. BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO) 1476/110657.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi (A.)MKT.) 155/26.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı (A.)MKT.MHM) 113/83.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir Yazışmaları (A.)MKT.NZD.) 100/31.
- Bilgin, Orhan, "Aşkı Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (İstanbul 1990), s. 211-222.
- Bilgin, Orhan, "Aşkı Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi", *Prof. Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 97-116.
- Blochot, Edgar, *Catalogue des manuscrits turcs*, II, Supplement no. 573-1419, Paris 1933.

- Dumlu, Sinan, *Sırkatibi ve Musahip*, Kitabevi, İstanbul 2016.
- Erünsal, İsmail E., “Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dâir Eseri”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere*, Timaş, İstanbul 2014, s. 169-186.
- Erünsal, İsmail E., “Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dâir Eseri”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (İstanbul 1991), s. 111-125.
- Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Haremeyn Tarihi): Mir'ât-ı Mekke*, haz. Ömer Faruk Can, F. Zehra Can, ed. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, 2 cilt.
- Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Medine*, Kostantiniyye 1304.
- Schefer, Charles, *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux, arabes, persans et turcs*, nşr. E. Blochet, Paris 1900.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasan, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk. Kâsım Samerrâî, Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), Londra 2001, 3 cilt.
- Yapa, Melek Bıyık, *Aşkî Mustafa Divanı (Edisyon Kritik)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Zengin, Nesibe Gülsüm, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Medine Tarihine Dair Eseri Metin-Muhteva (1. Cilt 94-184 Numaralı Varaklar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize 2019.

